

ЕМПАТИЯ, СТРАХ И ПОЛИТИКА

МАКСИМ МИЗОВ

Център за исторически и политологични изследвания, София

maxim_mizov@abv.bg

EMPATHY, FEAR AND POLITICS

MAKSIM MIZOV

Center for Historical and Politological Studies, Sofia

Abstract

This article analyzes some essential interdependencies between empathy, fear, and politics. The reasons for the actual deactivation of the empathy in the policy, regardless of the fact of its formal advertising and public stimulation, are analyzed. Important aspects of politicians' double moral 'accounting' vis-à-vis the use of empathy are revealed. The discrete motives for the instrumental use of empathic relations, relationships and dependencies in the realm of politics are explained.

Key words: power, empathy, hypocrisy, morality, fear, politics

Колкото повече обществото и държавата затъват в разнородни и тежки кризи, толкова повече хората имат нужда от емпатични връзки и отношения, които да не бъдат ограничавани, дискредитирани, стигматизирани и репресирани по политически съображения.

Колкото повече обществото се обърква и уморява от шеметната динамика на процесите и събитията (Бен Чхоль, 2003), от противоречията, колизиите, конфликтите, драмите и трагедиите в публичния и частния живот на хората, толкова по-често, но и по-остро на дневен ред изплува нуждата от емпатията, която е реално, а и оптимално постижима само при много съществена редукция, или дори при тотална елиминация на значението и ролята на индивидуализма, егоизма, егоцентризма, нарцисизма и социалния атомизъм. Както сочат изследванията на Конрат, само в периода между 1979-2009 г. общият ръст на емпатията е спаднал до 48%, а след това идва времето на още по-

мощна експанзия на егоизма, егоцентризма и нарцисизма (Кинг, 2023: 5). А за създаването на такива благоприятни условия и обществени реалности за емпатията е много важна ролята на *политиката*, респ. на нейните представители. По своята иманентна природа и мистериозна специфика тя е (по принцип) *имунно несъвместима* с формирането, развитието и употребата на истинска и ефективно влияеща емпатия (Мизов, 2023). Не е тайна фактът, че в исторически, актуален и вероятно в перспективен аспект емпатията в сферата на политическото масово се използва най-вече в разнообразни превърнати форми, ерзаци, ментета, имитации, спекулативни, дори и инструментално утилитарни симулации. Не случайно тя винаги досега – както в историята на човечеството, така и в еволюцията на политиката – е била (макар и публично неоповестено, или умишлено завоалирано) *нежеланата морална добродетел* в иначе твърде деликатната, но и взривоопасната сфера на политическите отношения и взаимодействия на личностно, групово, класово, обществено, държавно ниво. Разбира се, тази ѝ злощастна роля обикновено, при това напълно съзнателно, а и публично не се оповестява, даже последователно се отрича от властниците. Защото те никога не се отказват от възможностите да контролират и експлоатират нейните употреби, като създават такива условия, реалности, нрави и порядки в държавата и обществото, които да затрудняват конюнктурно, по-рядко и стратегически опасните, но, заедно с това, и да улесняват, или дори колкото може по-задълго да гарантират по-лесните за тях емпатични форми и прийоми на тяхната (публична, или частна) употреба.

Политиката е невъзможна без Властта, а Емпатията е чужда на всякакви форми и начини на властови отношения между участниците в нейната конкретно действаща фабула. Както вярно отбелязва Елизабет Томас, емпатията е единствената суперсила, достъпна на хората: тя съкращава разстоянията между тях, преодолява йерархиите, социалните статуси, отстранява различията и вдъхновява за социални и политически преобразования (Кинг, 2023: 5). За разлика от Властта и Политиката, които обикновено много разчитат на асиметричните взаимоотношения на попадналите в тях субекти, Емпатията всячески се стреми и залага на развитието на симетрични, равностойни отношения на участващите в нейната фабула лица. Тя не приема менторството, нравоучителството и командването, понеже в нейната обител всички могат/следва да бъдат считани за равни, равноправни и равностойни по значимост. Затова е органично

чужда на вертикално-йерархичните връзки и зависимости, които, обаче, в сферата на политиката имат не само огромно, а даже и хегемонно значение и главна роля. Вместо тях, емпатията определено предпочита и твърдо залага на хоризонталните релации. Освен това Властта и Политиката твърде често се възползват от услугите на разнородни видове тревоги, притеснения, съмнения, колебания и най-вече от страха на някои от участниците в тях, докато основната цел на емпата е да разсее, отслаби, или да не допусне пораждането и опасното развитие на одиозни безпокойства, тревоги, притеснения, съмнения, колебания и страхове у и без това достатъчно психично разтърсения субект, нуждаещ се от помощ. Но този факт означава, че политиките *фатално се нуждаят* от и при определени условия могат/трябва да се възползват от услугите на определени модалности, арсенали или репертоари на емпатията в конкретни типове жизнени ситуации. Затова те, от една страна, обикновено, формално и вербално публично рекламират нейната ползотворна роля и съществена значимост за нормалното и благоприятното функциониране както на социума, така за упорядъчаването и облагородяването на персоналната същност и екзистенция на хората, макар твърде често да създават и всевъзможни пречки, трудности, или усложнения за нейните прояви. Но, същевременно, от друга страна, макар и реално да е със статут на *persona non grata*, емпатията обикновено (при това доста целенасочено, а и най-вече инструментално) се експлоатира за постигането на различни цели, визии, или социални инженерства в политиката. Този факт, обаче, съвсем не означава, че политиката досега е имала, или и в нашето пулсиращо обществено-историческо настояще притежава *благодетелно влияние* над емпатията, т.е. че тя може да се използва ефективно като специфичен озонатор или катарзисен филтър за човешките взаимоотношения, по-точно за тяхната промяна в реален хуманистичен дух. Защото са твърде малко, но и доста проблематични времената, събитията, епизодите и успехите на политиката да включи безкористно, но и пълноценно емпатията в своя „дневен ред“. Не случайно проф. Марта Нусбаум категорично и безпоощадно разобличава политиката в западните демокрации, която е изцяло ангажирана да създава удобна и полезна за бизнеса работна сила, вместо да формира, рекламира и утвърждава нравствено привлекателни, а и обществено полезни типове на граждани с ярка и активна жизнена позиция по злободневните проблеми и дилеми в държавата и гражданското общество (Нуссбаум, 2023). За тези тежки грехове огромна роля има и

съзнателното пренебрегване, или умишленото деформиране на хуманитарните науки (Нуссбаум, 2014), които се превръщат в лакейски инструментариуми на властническите капризи.

Както показват редица експериментални психологически изследвания, колкото повече власт придобива даден субект, толкова повече се редуцират, преиначават, деформират или дори изчезват неговите емпатични желания и способности като го превръщат в човек, който става все по-равнодушен, дезинтересиран, коравосърчеден, безчувствен, пренебрежителен, или умишлено, а и перверзно възползващ се от емпатичните нужди на хората. Затова обикновено властниците са емоционално студени, безразлични или пък даже привидно заинтригувани от, пък и „ангажирани“ с молбите, упованията и надеждите на изпадналите в злощастие хора, или социални общности, които те искат користо да използват а свои цели. Ето защо те само формално „играят ролята“ на много заинтригувани и доста загрижени за душевното състояние, отворени за споделяне на чуждите проблеми, психични колизии и т.н. Защото от качеството на нейното (публично или дискретно) *отиграване* понякога фатално зависи спечелването на вниманието, доверието, подкрепата, или съдействието на хората, от които властниците имат винаги огромна необходимост при реализацията на своите замисли. Политиците имат твърде много сериозни причини или доста солидни основания да се възползват (разбира се, винаги инструментално и меркантилно) от услугите на емпатията. Затова арсеналите и репертоарите на умишлено, перфидно и користо експлоатиране на възможностите и способностите на емпатията представляват много важна цел, а също и сфера за непрестанно и заострено внимание, особени грижи и преднамерени усилия от страна на властниците, или на техните опоненти, критици, противници и врагове в даданата ситуация. В този аспект емпатията – особено в нейните политически или конюнктурно политизирани разновидности – може да бъде много ценно, а и полезно тактическо *оръжие* на властниците.

Изключително важно място и специална роля в корелациите между емпатията и политиката има *страхът* с неговите осъзнати или неосъзнати, дори подсъзнателно действащи възможности, способности, а и разновидности, пък и ефекти, явни, или маскирани употреби. Тъкмо затова *философията на страха* (Свендсен, 2010) винаги, а и занапред ще притежава особена позиция и, съответно, ще играе специална роля в

дискретното конструиране, регулиране и оползотворяване на зависимостите между емпатията и политиката от страна на властниците, или на техните конкуренти, съперници за придобиване, но и използване на властовите ресурси.

Със своите разновидности (Риман, 2000) или многобройни загадки (Келер, 2003) философията на страха, а още повече и *метологията* (специалното научно познание за страха (Келер, 2012)) са неразривни части от генеалогията и феноменологията на политическото във всички исторически епохи и типове общества, държавни устройства, или властови режими. Затова Робин Кори аргументирано отбелязва, че еволюцията на идеята за страха е органично преплетена с историята на политиката, с изобретенията, контрола и експлоатацията на всевъзможните ѝ арсенали (Роби, 2007). А това е така, защото страхът е един от най-мощните феномени за контрол и управление на човешката психика и жизнестойност в различни типове – исторически и всекидневни – ситуации.

Емпатията обикновено предполага или даже изисква разкриване на *автентичната индивидуалност* на субектите, участващи в нейната фабула (Рапопорт, 2022). За разлика от нея, политиката обикновено залага „ва банк“ на преднамерено конструирана, но и инструментално полезна личностна индивидуалност, т.е. на имитация на публично котирана визия за нейния субект. В този аспект притесненията или дори страховете, които истинският емпат може да преживее по време на своите емпатични сеанси, са твърде по-редки, но и по-незначителни (като психично и морално влияние) от тези, които властникът трябва да изпита при своите – публични, или конфиденциални – имитации, или симулации на емпатични отношения и прояви. Не случайно психичните напрежения на властниците при техните умишлени престорвания на емпатично действащи личности са доста по-високи, но и по-често срещани от моралнопсихичните натоваарвания, които истинският, непреструващият се емпат реално изживява.

Емпатията винаги, макар и по доста различни начини, показва достигнатото равнище на *изкуството да се правят добрини* (Хеммонд, 2023), докато – напротив, – политиката обикновено (макар също по твърде разнообразни начини) илюстрира публично или завоалирано изкуството да се вършат злини, да се налагат пороци и зловредни отношения, пък и нрави между хората. Не случайно както в исторически, така и в актуален план балансът между изкуството да се правят добрини и това да се вършат

злотворства очевидно, но и силно накланя към второто, тъкмо защото политиката е много по-силен, но и по-влиятелен фактор от нравствеността в сферата както на публичния, така и на частния живот на индивидите, групите, или класите. А вече е ясно, че в териториите на политиката емпатията не се ползва с големи и сигурни права и свободи, за разлика от пространствата на морала, в които тя се движи най-свободно.

Появата и функционирането на страха в органиката на емпатията в политическата сфера може да са обусловени най-вече от два основни причинни комплекса. Единият от тях е органично свързан с типичните за общочовешката нравственост мотиви на притеснение, колебание и дори страх, които, от една страна, обикновено засягат душевните терзания на емпата, който се тревожи, колебае, или страхува дали нуждаещият се от емпатична помощ субект няма да разбере и оцени погрешно безкористните и моралните му подбуди, а и даже да му окаже някои поведенчески действия, чрез които да демонстрира нежеланието, или неодобрението си емпатът „да си навира носа“ в чужди работи, т.е. да се занимава с душевните колизии на страдащия субект. На тази основа емпатът може в началото на емпатичната си акция да се притеснява, колебае или даже страхува какви подходи и в каква тяхна дозировка следва да предложи на нуждаещия се от съпричастие, съчувствие и душевна подкрепа човек.

Другият вид страхове, които обикновено или традиционно могат да се появят и силно да влияят, а при определени условия даже и да предопределят в значителна степен генезиса, естеството, спецификата, развоя, посоката, темповете, формите, мащабите и последиците от употребата на емпатични прийоми и средства, тотално се отнася до характера и особеностите на специфичния политически морал, който е доста по-различен от спецификите на общочовешката нравственост, а при някои обстоятелства даже може и да е негов явен, или завоалиран контрапункт, антипод. Затова мотивационните „калкулации“ в съзнанието на властниците обикновено доста силно се различават, а нерядко даже и противопоставят на онези, които се вършат по линията на подбудите от типа на общочовешката нравственост. Ето защо при определени условия разликите, дистанциите, противостоянията или отчуждението между мотивационните сметки и производните им решения, обусловени от двата типа морал – общочовешкия и политическия – могат да са невероятно големи, респ. да водят и до коренно

противоположни ефекти, в т.ч. и до крайно нежелателни, дори гибелни последици, по-специално относно тези, които са формират и формират в сферата на политическото.

Политиците винаги се страхуват от злонамереното използване на тяхното доверие и загриженост към някого, особено когато то придобива формата и на емпатично отношение. Те знаят от (собствен или чужд) опит, или даже от ехото на историята и наративите на политиката, че емпатията е способна да подкопае, дори временно, или завинаги да унищожи кариерата, а понякога даже и съдбата на властника, който се е измамил при употребата ѝ. Затова те обикновено целенасочено се дистанцират от или умишлено избягват всички казуси и ситуации, в които някой може да им заложат опасни емпатични „капани“, за да им навреди. Именно по тази причина властниците са много внимателни, бдителни, мнителни или подозрителни към всички казуси, ситуации, или лица, които очакват тяхната емпатична помощ. Защото доброволното влизане в реална или привидна, добре замаскирана емпатична фабула е винаги свързано и с попадането под влиянието на известна чужда зависимост, или даже на непредсказуемост за крайните ефекти, които нуждаещия се от помощ човек може дискретно да предложи или, още по-точно, заложат на морално действащия човек, готов да му помогне. А тъкмо от подобни зависимости и непредсказуемости политиците най-много се страхуват.

Истинските познавачи на човешкия ум, човешкото сърце и човешката душа са категорични, че отзивчивите, съпричастните, състрадателните хора са *много по-успешни* от тези, които гледат отношенията и деянията си към другите на базата на корист, пресметливост, равнодушие, безчувственост, дистанцираност, отчуждение, или даже безпощадност (Кукк, 2021). Но в сферата на политиката твърде често са не само валидни, а нерядко даже и задължителни поведенческите логиките, техники, стратегии и тактики от втория тип. А това реално означава, че тяхната явна/тайна приоритетност или доминантност могат доста съществено да редуцират шансовете на емпатията; при определени неблагоприятни обстоятелства те могат дори да я превърнат и в *persona non grata* за циркулиращите, или господстващите в тях отношения. Тъкмо затова печелившите в сферата на политиката обикновено са твърде малко, а понякога даже и всички участници се оказват губещи, в крайна сметка, независимо от факта, че много често не осъзнават напълно или поне в достатъчна степен тази си незавидна орисия. Затова обикновено политиката „сервира“ много повече неуспехи и загуби, отколкото

участниците в нея могат да предположат или очакват, докато, напротив, емпатията винаги предлага, а и дори гарантира солидни „печалби“ и за двете страни в нейната фабула, независимо от знаменателния факт, че тя по природа и феноменология е органично чужда на меркантилността.

Емпатите са твърде често обладани от желания и стремежи да се грижат за другите, при това дори без да окачват каквато и да е благодарност, или материална отплата за своите действия. За разлика от тях, политиците никога не вършат дела без предварително или поне в хода на тяхното осъществяване да не си правят някакви „тънки сметки“ за ползите от тях. И ако за първите отзивчивостта, съпричастието и съчувствието към нуждаещия се от помощ човек е изключително важна подбуда, защото те превръщат чувствителността си в сила (Робинетт, 2022), за вторите чувствителността е опасен и даже забранен лукс, който може да струва доста скъпо. Не случайно редица експериментални психологически изследвания категорично доказват, че с нарастването на овластеността и пребиваването в сферата на политическите интриги човек неусетно морално деградира, но и ескалиращо губи своята нормална чувствителност.

В някаква степен или форма „затъването в блатото“ на политическите интриги и машинации е свързано винаги с деформиране и на моралната сензитивност на човека, със съществени загуби на хуманистичното съдържание и функционалност на неговите емоции, или пък с тяхната увеличаваща се зависимост от користта, меркантилността и порочността. Защото в тъмната сфера на политиката човек обикновено губи – временно или завинаги, – своята човешка същност и нравственото си предназначение, заменяйки ги с редица опасни, а даже и пагубни фикции, илюзии, властови халюцинации, или с аморални еквилибристики.

Ако емпатията предоставя големи възможности за *морално пречистване и възраждане* на хората, то политиката – тъкмо обратното, – най-често обуславя тяхното нравствено омърсяване, морално деградиране, в немалко случаи даже и социална гибел, или поне много тежка хуманистична агония, която в редки случаи е свързана с угризения на съвестта. Такива обикновено се преживяват, когато политикът, дезавуирал, пренебрегвал, репресирал или даже наказвал емпатите, особено ако те са помагали на неговите опоненти или съперници, изпадне в тежко, незавидно, или трагично състояние, което понякога може да го застави да преразгледа, преосмисли и преоцени всичко от

предишния си начин на мислене и действие. Само в подобни тежки моменти на откровен и разумен морален *самосъд*, политикът може да изтрезнее от опиянението, което властта му е предлагала и дълго време силно налагала, за да види по новому ценностните облици и измерения на много неща от своята биография. За негово съжаление или пък, още по-точно, за зла ирония на съдбата, такива драматични моменти в живота на политиците са не само твърде редки, но и много тежко преживявани. На всичко отгоре те си „връщат тъпкано“, защото дълготрайното пренебрегваната, преследваната и наказваната емпатия в такива моменти се оказва фатално необходима за властника, изпаднал в душевни колизии, морална безтегловност, или лишен от необременен разсъдък. Така на практика емпатията дискретно осъществява своето възмездие, отмъщение над тези, които са я дезавуирали, стигматизирали и репресирали явно, или задкулисно унищожавали. Самонадеяните политически съдници, инквизитори и палачи на емпатията в такива кобни моменти неочаквано или неподвижно преди от тях се оказват на подсъдимата ѝ скамейка. Те са заставени вече не само да изслушат, но и да понесат нейните „безпощадни“ присъди. Присмивайки на и бягайки преди от емпатията, сега властниците се оказват в незавидно положение, от което трябва да търсят спасителен изход, в т.ч. и чрез средствата на емпатията. Защото в подобни моменти те се оказват и *жертви*, нуждаещи се от истинско (а не от привидно, формално или меркантилизирано инструментално) съчувствие, на което обаче преди това са били не само неспособни, а твърде често са се и облажвали от неговите „трофеи“. И е напълно естествено в такива драматични моменти да настъпи радикален обрат: вместо някогашната им роля да всяват и използват страха у другите, сега те стават негови плячки. А това обикновено е последната разплата, срещу която властниците нямат „силни козове“.

Искуствено привнесеното и съзнателно натрапеното в родната преходна масова психика и всекидневната ни реч клише „*да бъдеш себе си*“ (Уэкс, 2020) притежава особено значение, но и важна роля в прецизното и вярното „дешифриране“ на мистериите на взаимозависимостите между емпатията и политиката. Защото в сферата на деликатните емпатични взаимоотношения то придобива особени превъплъщения, но и амбивалентни ефекти. От една страна, изпадналият в душевни колизии субект, който спешно се нуждае от емпатична помощ, обективно погледнато и вярно оценено, не може

да бъде истински себе си, т.е. да е такъв, какъвто би желал да изглежда „в очите“ на другите, а също и в своите в различни ситуации.

От друга страна, и този, който в дадения момент му съчувства, съпреживява проблемите, тревогите, опасенията, или болките на нуждаещия се от емпатично внимание и подкрепа човек, също не може да бъде изцяло себе си, тъй като трябва да „влезе в кожата“ на другия, да проумее и оцени тайните на генеалогията и феноменологията на състоянието му. Следователно, емпатията винаги създава най-различни пречки и затруднения за желанията, стремежите, опитите, или усилията на човек *да бъде себе си*, особено в критични ситуации. Именно тази особеност или възможност се оказва особено ценна и полезна за властниците, които обикновено щедро предлагат такива варианти за поведенческо реагиране в съответната одиозна ситуация, които явно, или дискретно обслужват техните интереси и сценарии. Така емпатията, която по презумпция следва да е безкористна, неусетно и незабележимо се превръща в смирена, безропотна слугиня, обслужваща перверзните замисли на властниците.

Публично натрапчиво и гръмогласно пледирайки за такива условия и варианти, при които нуждаещите се от спешно емпатично внимание и съдействие хора *да бъдат себе си*, властниците реално ги вкарват в коварните си мрежи, или капани, които – обратно – още повече ги правят фатално зависими от тях, от техните скверни намерения, щения, или капризи. А за подобни душевно-духовни трансформации на изпадналите в беда хора най-удобни, но и ефективни се оказват превратните форми, фалшификатите или имитациите на емпатията.

Такъв подход или подобна телеология от страна на властниците са обясними, макар и морално-етически неоправдани, пък и изцяло недопустими от хуманистична гледна точка. Защото политиките (в огромното си множество) винаги се стремят и опитват да превърнат субстанциалната значимост на емпатията в инструментална ценност и тактическо оръжие, което да ускорява, улеснява, но и подсигурява реализацията на безнравствените им замисли.

Независимо от факта, че много психолози рекламират формирането и използването на емпатични механизми и отношения в личностната структура на човека като своеобразни стимулатори и даже гаранции за неговото пълноценно и щастливо съществуване, в някои обществено значими сфери, обаче, като например политиката,

такива апели реално са формални, изкуствени и твърде често практически неефективни. Защото в тези сфери употребата на емпатични средства е свързана далеч повече с инструментални мотиви, признати или премълчани тревоги, дори много сериозни притеснения да не би емпатията да създаде неблагоприятни ситуации за нейните моментни ползватели в крайно деликатната сфера на политическите взаимоотношения. Такова отношение от страна на властимащите донякъде има и своите основателни причини. На първо място, емпатията (по презумпция) не е обвързана с телеологията за *предоставяне на щастие* на онези, които се възползват от нейните екстри и услуги. В момента на нейното преживяване нито нуждаещият се от нея човек, нито другият, който му съчувства и съпреживява неговите душевни колизии не изпитват емоции, приличащи или сродни на щастие. Далеч по-чести и доста очевadni са казусите на търсене и, евентуално, откриване на моментна утеха, временно успокоение или психично разтоварване на нуждаещия се от емпатична помощ човек, отколкото илюзията, предположението или убеждението, че съпричастието към и съчувствието на другия могат напълно да компенсират преживяното от него и дори – нещо повече, – да му предложат неочаквано щедрите дарове на моментни щастливи изживявания. Не случайно в доста интригуващата, а и съдържателната си книга „Хормоните на щастieto“ Лорета Грациано Бройнинг категорично подчертава, че, от една страна, изпитването на емпатията не води до изработване на серотонин, допамин, ендорфин и окситоцин, или че – обратното – липсата на емпатични реакции провокира пораждането на съмнения, мнителност, подозрителност и страхове у другите, че нейният моментен притежател може да бъде актуална, или вероятна бъдеща опасност за тях след като не е способен да изпитва съчувствие, или да оказва съпричастие на нуждаещите се от тях (в конкретната одиозна – деликатна, или пък дори екстремална - жизнена ситуация) хора (Бройнинг, 2017).

На второ място, емпатията твърде често е свързана и с различни видове *симулации* на изживяване на аналогични чувства на онзи, който спешно се нуждае от нея в момента. А тяхното преднамерено или неосъзнато използване не винаги, обаче, е символ и въплъщение на реално постигане на желаните от всеки човек *хармонични отношения* с другите хора. В сферата на политиката такива желаниа или прекомерни очаквания са целенасочено ограничавани, явно или завоалирано дезавуирани, нерядко даже

стигматизирани и безкомпромисно репресирани. Особено ако те се отнасят за недопустими връзки и опасни зависимости с лица, или групи, които в момента (или по принцип) спадат към „чуждите“, противниците. Защото, както основателно подчертава Лиза Барет, емпатичните претенции или изисквания, засягащи някаква душевна болка, обикновено са свързани (в дълбоката си същност) с определени аспирации за конкретни човешки права и свободи, или за нечия човешка природа (Баретт, 2018). Както убедително показва будисткият монах Тит Нан Хан, емпатът винаги е много внимателен към „менюто“, което различните ситуации или казуси могат да му предложат, а и винаги се съобразява най-вече със здравословните му опции и ефекти. Защото, подобно на храната, и общуването между хората може да бъде доста опасно и неимоверно вредно (Хан, 2020). В отличие от него, политиците обикновено предпочитат доста пикантото или захаросаното блюдо, което, обаче, най-често се оказва нездравословно, твърде опасно и много зловредно. Ето защо политиката се нуждае много повече от морала и емпатията, отколкото те от нея. Не случайно народните поговорки и пословици от всички краища на света показват, че ако са много често обвързани с негативни аспекти и послания към властниците, обратното – са твърде ласкави и щедри на позитивни оценки, одобрения и възхвали спрямо нравствеността, която не понася лицемерието, преструвките, имитациите и симулациите на съчувствието. Затова всяка стъпка по пътя на емпатията и към нейните дискретни храмове отвежда човека все по-надалеч от опасностите и вредите, които политиката може да му предложи/наложи.

ЛИТЕРАТУРА

- Баретт, Л.** (2018). *Как рождаются эмоции*. Москва, Манн, Иванов и Фербер.
- Бен-Чхоль, Х.** (2023). *Общество усталости. Негативный опыт в эпоху чрезмерного позитива*. Москва, АСТ.
- Бройнинг, Л. Г.** (2021). *Гормоны счастья*. 4-е изд. Москва, Манн, Иванов и Фербер.
- Кёлер, Х.** (2003). *Загадка страха*. Москва,
- Кинг, П.** (2023). *Как тренировать эмпатию*. Москва, Библос.
- Кукк, Кр.** (2021). *Выигрывает каждый. Как добиться успеха, помогая другим*. Москва, Манн, Иванов и Фербер.
- Марина, Х. А.** (2012). *Анатомия страха. Трактат о храбрости*. Москва., Corpus.

- Мизов, М.** (2023) *Эмпатия и политика*. С., Авангард Прима.
- Нуссбаум, М.** (2023). *Политические эмоции. Почему любовь важна для справедливости*. Москва, НЛО.
- Нуссбаум, М.** (2014) *Не ради прибыли. Зачем демократии нужны гуманитарные науки*. Москва, ИД ВШЭ.
- Рапопорт, М.** (2022). *Сила эмпата. Опыт и практика раскрытия индивидуальности*. Москва, Эксмо.
- Риман, Ф.** (2000). *Основные формы страха*. 3-е изд., Москва, Алетейя.
- Роби, К.** (2007) *Страх. История политической идеи*. Москва, Территория будущего, Прогресс-Традиция.
- Робинетт, Кр.** (2022). *Примите свою эмпатию. Сделайте чувствительность своей силой*. Москва, ИГ Весь.
- Свендсен, Л.** (2010). *Философия страха*. Москва, Прогресс-Традиция.
- Уэкс, Р.** (2020) *Быть собой. Руководство по осознанности для тех, кто на грани*. Москва, Манн, Иванов и Фербер,.
- Хан, Т.Н.** (2020). *Жить в мире. Искусство общения и взаимодействия*. Москва, Манн, Иванов и Фербер.
- Хэммонд, К.** (2023). *Искусство доброты. Как и зачем быть добрее к себе, миру и окружающим*. Москва, Li-vebook Publishing/Гаятри.